

УДК: 538.9, 532.11

В.Ю. Біганич, Е.І. Герзанич

Ужгородський національний університет, вул. Волошина, 54, 88000, Ужгород

ФАЗОВА p, T, x -ДІАГРАМА ТА ІНВЕРСІЯ ЗНАКУ БАРИЧНОГО КОЕФІЦІЄНТУ ЗСУВУ ТЕМПЕРАТУРИ КЮРІ В СЕГНЕТИЕЛЕКТРИКАХ $\text{CuInP}_2(\text{Se}_x\text{S}_{1-x})_6$

На основі баричних і температурних досліджень діелектричних властивостей сегнетоелектриків $\text{CuInP}_2(\text{Se}_x\text{S}_{1-x})_6$ в інтервалі $0,7 \leq x \leq 1,0$ побудована p, T, x -діаграма. Встановлено, що поблизу $x = 0,75$ має місце інверсія знаку коефіцієнта баричного зсуву температури Кюрі.

Ключові слова: сегнетоелектрики, гідростатичний тиск, фазові переходи.

Вступ

Кристали CuInP_2S_6 і $\text{CuInP}_2\text{Se}_6$ являють собою колінеарні двопідграткові (підгратка Cu^+ та підгратка In^{3+}) сегнетоелектрики. Вони відносяться до сполук з шаруватою структурою, у яких між шарами, що формуються каркасом із атомів S(Se), в якому Cu, In та P-P пари заповнюють октаедричні пустоти, діють сили Ван-дер-Ваальса [1, 2]. Кристалічна структура CuInP_2S_6 належить до моноклінної сингонії. При $T = T_c = 315\text{K}$ має місце сегнетоелектричний фазовий перехід (ФП) першого роду. У високотемпературній фазі реалізується центросиметрична просторова група симетрії $C2/c$, а в низькотемпературній полярній фазі – нецентросиметрична просторова група симетрії Cs з центрованими основами. Кристалічна структура $\text{CuInP}_2\text{Se}_6$ відноситься до тригональної сингонії. При $T = T_c = 235\text{K}$ має місце сегнетоелектричний ФП першого роду. В параелектричній фазі реалізується центросиметрична просторова група симетрії $P\bar{3}1c$, а в сегнетоелектричній фазі – $P31c$. Той факт, що в кристалах $\text{CuInP}_2\text{Se}_6$ має місце ФП при меншій температурі ніж в CuInP_2S_6 , пояснюється більш м'яким потенціальним рельєфом для сегнетивних іонів міді, із-за вищого ступеню ковалентності хімічних зв'язків у селенідній сполуці [3].

Спонтанна поляризація P_s при ФП в обох кристалах виникає в напрямку перпендикулярному шарам кристалічної

структури за рахунок впорядкування іонів Cu^+ в багатоямному потенціалі, зміщення іонів In^{3+} та деформації аніонів $[\text{P}_2\text{S}(\text{Se})_2]^{4-}$. В [4] було встановлено, що вклад в P_s від деформації аніонів $[\text{P}_2\text{S}(\text{Se})_2]^{4-}$ є незначний. Значення P_s при $p = p_{\text{атм}}$ і $T = T_{\text{кімн}}$ складає $2,6 \text{ мкКл/см}^2$ для CuInP_2S_6 , а для $\text{CuInP}_2\text{Se}_6$ нижче T_c – $1,3 \text{ мкКл/см}^2$ [2, 5]. Константа Кюрі-Вейса C_w має значення $4,7$ і $7,5 \cdot 10^3 \text{ K}$, відповідно для CuInP_2S_6 та $\text{CuInP}_2\text{Se}_6$. Такий порядок величини C_w свідчить про ФП типу лад-безлад, а наявність в обох кристалах температурного гістерезису ФП та різниці температур Кюрі і Кюрі-Вейса – про ФП першого роду [6].

Ізовалентна заміна атомів $S \leftrightarrow Se$ призводить до утворення твердих розчинів $\text{CuInP}_2(\text{Se}_x\text{S}_{1-x})_6$ у всьому діапазоні зміни x . При цьому має місце пониження температури ФП як з боку сульфідної, так і селенідної сполук. Разом з тим спостерігається розмиття ФП, що пов'язано із зміною локального потенціалу для іонів міді, який формується атомами халькогену в аніонній підгратці $[\text{P}_2\text{S}(\text{Se})_6]^{4-}$. Із-за структурного впорядкування вздовж шару при $x = 0,75$ змінюється об'єм елементарної комірки, але структура кристалічної ґратки при цьому залишається тригональною. В діапазоні $0 \leq x \leq 0,75$ виникає стан дипольного скла, який при низьких температурах характеризується незкорельованим статичним розподілом іонів міді в об'ємі

кристалу і «замороженою» локальною поляризацією [7].

Під впливом гідростатичного тиску точка Кюрі в кристалах CuInP_2S_6 зсувається в область високих температур. Додатний коефіцієнт dT_c/dp також мають тверді розчини $\text{CuInP}_2(\text{Se}_x\text{S}_{1-x})_6$ в діапазоні $0 \leq x \leq 0,3$, однак величина цього коефіцієнта зменшується за абсолютною величиною при зростанні x [8]. На відміну від CuInP_2S_6 , в кристалах $\text{CuInP}_2\text{Se}_6$ баричний коефіцієнт зсуву температури Кюрі є від'ємний [9]. Слід було чекати, що при певному значенні x в даних твердих розчинах коефіцієнт dT_c/dp змінить знак.

Мета роботи та експериментальна методика

Метою даної роботи було дослідити p, T, x -діаграму кристалів $\text{CuInP}_2(\text{Se}_x\text{S}_{1-x})_6$ в діапазоні $0,7 \leq x \leq 1,0$ та визначити умови, за яких має місце інверсія знаку коефіцієнта dT_c/dp . Дослідження здійснювалось шляхом вимірювання температурної залежності діелектричної проникності ϵ поблизу ФП під впливом температури та гідростатичного тиску.

Для визначення ϵ на поверхню кристалу наносились контакти із срібної пасти. Величина ϵ знаходилась за формулою електроємності плоского конденсатора. Електроємність фіксувалась цифровим вимірювачем LCR E7-12 на частоті поля 1МГц з точністю ± 0.001 пФ. Досліджуваний зразок кристалу, який був вирощений із газової фази, розміщувався у камері високого тиску і знаходився в середовищі технічного бензину. Останній використовувався в якості рідини, що передає гідростатичний тиск. Температура зразка вимірювалась за допомогою мідь-константанової термопари з точністю ± 0.1 К. Величина тиску визначалась пружинним манометром класу точності 1.0 [10].

Експериментальні результати та їх обговорення

На рис. 1 представлені температурні

залежності діелектричної проникності ϵ та ϵ^{-1} кристалів $\text{CuInP}_2(\text{Se}_x\text{S}_{1-x})_6$ в діапазоні $0,7 \leq x \leq 1,0$ при фіксованих тисках. Із рис. 1а видно, що при $p=p_{\text{атм}}$ і $T=235$ К (крива 1) в залежності $\epsilon(T)$ є максимум, який свідчить про ФП в кристалі $\text{CuInP}_2\text{Se}_6$. Крива 1', яка визначає залежність оберненої діелектричної проникності ϵ^{-1} від температури при $p=p_{\text{атм}}$ свідчить про виконання закону Кюрі-Вейса поблизу ФП в пара- та сегнетоелектричній фазах. Рис. 1б,в,г демонструють температурні залежності ϵ поблизу ФП при фіксованих тисках в кристалах $\text{CuInP}_2(\text{Se}_{0,9}\text{S}_{0,1})_6$, $\text{CuInP}_2(\text{Se}_{0,8}\text{S}_{0,2})_6$ та $\text{CuInP}_2(\text{Se}_{0,7}\text{S}_{0,3})_6$. Видно, що зростання концентрації S при $p=p_{\text{атм}}$ веде до пониження температури Кюрі. Разом з тим спостерігається розмиття ФП, що проявляється в розширенні дзвінокоподібного максимуму залежності $\epsilon(T)$. Цей ефект, очевидно, обумовлений впливом атомів халькогену на локальний потенціал сегнетиактивних іонів.

Під впливом гідростатичного тиску точка Кюрі кристалів $\text{CuInP}_2\text{Se}_6$, $\text{CuInP}_2(\text{Se}_{0,9}\text{S}_{0,1})_6$ та $\text{CuInP}_2(\text{Se}_{0,8}\text{S}_{0,2})_6$ зсувається в область низьких температур. Для $\text{CuInP}_2\text{Se}_6$ та $\text{CuInP}_2(\text{Se}_{0,9}\text{S}_{0,1})_6$ залежності $T_c(p)$ є нелінійними. Для кристалу $\text{CuInP}_2\text{Se}_6$ в межах тисків від атмосферного до 0,15 ГПа $dT_c/dp \approx -11 \text{ K/ГПа}$, а при $0,15 \leq p \leq 0,37 \text{ ГПа}$ $dT_c/dp \approx -46 \text{ K/ГПа}$. Для $\text{CuInP}_2(\text{Se}_{0,9}\text{S}_{0,1})_6$ в діапазоні тисків від $p=p_{\text{атм}}$ до 0,175 ГПа $dT_c/dp \approx -42,2 \text{ K/ГПа}$, а вище за тиском до $p=0,375 \text{ ГПа}$ абсолютне значення dT_c/dp зростає. Для $\text{CuInP}_2(\text{Se}_{0,8}\text{S}_{0,2})_6$ в інтервалі тисків від атмосферного до 0,45 ГПа $dT_c/dp \approx -2,8 \text{ K/ГПа}$. Для кристалу $\text{CuInP}_2(\text{Se}_{0,7}\text{S}_{0,3})_6$ коефіцієнт dT_c/dp є додатний і рівний $8,2 \text{ K/ГПа}$. Таким чином, в околі $x=0,75$ баричний коефіцієнт зсуву температури Кюрі змінює знак.

На рис. 2 представлена p, T, x -діаграма

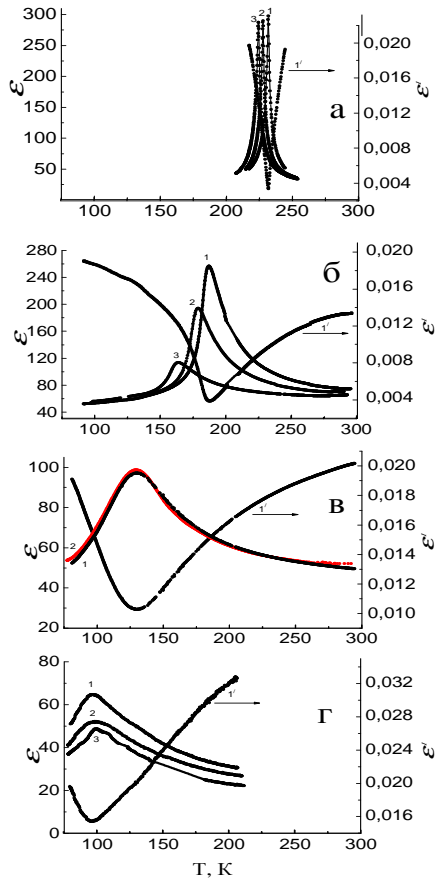

Рис. 1. Температурні залежності ϵ та ϵ^{-1} кристалів $\text{CuInP}_2\text{Se}_6$ (а), $\text{CuInP}_2(\text{Se}_{0,9}\text{S}_{0,1})_6$ (б), $\text{CuInP}_2(\text{Se}_{0,8}\text{S}_{0,2})_6$ (в) та $\text{CuInP}_2(\text{Se}_{0,7}\text{S}_{0,3})_6$ (г) при атмосферному та високих гідростатичних тисках. p , ГПа: а) 1,1' - 0,0001; 2-0,19; 3-0,37; б) 1,1' - 0,0001; 2-0,175; 3-0,375; в) 1,1' - 0,0001; 2-0,45; г) 1,1' -0,0001; 2-0,23; 3-0,4.

твердих розчинів $\text{CuInP}_2(\text{Se}_x\text{S}_{1-x})_6$ в діапазоні $0,7 \leq x \leq 1,0$. Видно нелінійну залежність $T_c(p)$ для кристалів $\text{CuInP}_2\text{Se}_6$ (крива aa') та $\text{CuInP}_2(\text{Se}_{0,9}\text{S}_{0,1})_6$ (крива $бб'$), і трансформацію цих залежностей при зменшенні x . Із рис. 2 також слідує, що коефіцієнти концентраційного зсуву температури Кюрі є від'ємними при різних значеннях фіксованого тиску.

Інверсію знаку коефіцієнта $\frac{dT_c}{dp}$ при $x = 0,75$ можна пояснити за допомогою формули Клапейрона-Клаузіуса

$$\frac{dT_c}{dp} = \frac{\Delta V}{S_2 - S_1}, \quad (1)$$

де ΔV – зміна об'єму в точці ФП при пониженні температури; S_1 – ентропія пара

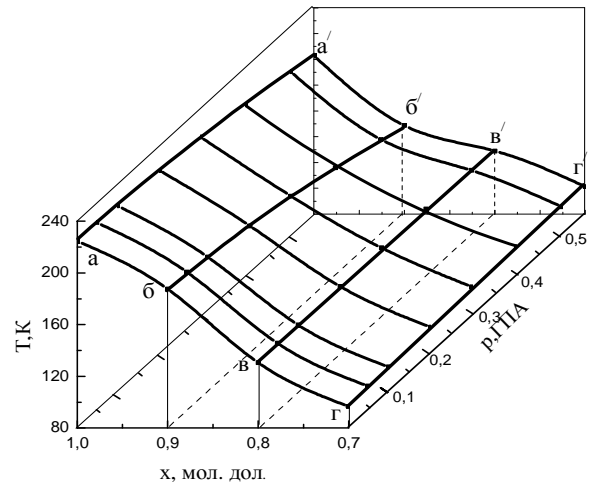

Рис. 2. Фазова p, T, x -діаграма кристалів $\text{CuInP}_2(\text{Se}_x\text{S}_{1-x})_6$ в діапазоні $0,7 \leq x \leq 1,0$. Лінії aa' ; $бб'$; $вв'$; $гг'$ - p, T -діаграми кристалів $\text{CuInP}_2\text{Se}_6$, $\text{CuInP}_2(\text{Se}_{0,9}\text{S}_{0,1})_6$, $\text{CuInP}_2(\text{Se}_{0,8}\text{S}_{0,2})_6$ та $\text{CuInP}_2(\text{Se}_{0,7}\text{S}_{0,3})_6$, відповідно. Лінії $абвг$ та $а'б'в'г'$ - T -діаграми при $p=p_{\text{атм}}$ та $p=0,55$ ГПа, відповідно.

електричної фази; S_2 – ентропія полярної фази. Із (1) слідує, що якщо при виникненні P_s об'єм кристала збільшується, то при зростанні тиску температура Кюрі понижується, і, навпаки. Оскільки при пониженні температури в точці ФП об'єм зменшується для $\text{CuInP}_2\text{Se}_6$ [6] і зростає для $\text{CuInP}_2\text{Se}_6$ [3], то коефіцієнт $\frac{dT_c}{dp}$ у першому випадку буде додатний, а у другому – від'ємний, що і спостерігається в експерименті. Для кристалів $\text{CuInP}_2(\text{Se}_{0,9}\text{S}_{0,1})_6$ та $\text{CuInP}_2(\text{Se}_{0,8}\text{S}_{0,2})_6$ в точці ФП при пониженні температури об'єм також очевидно зростає, але величина ΔV зменшується при зменшенні x , і стає рівною нулю при наближенні до твердого розчину $\text{CuInP}_2(\text{Se}_{0,75}\text{S}_{0,25})_6$, для якого $\frac{dT_c}{dp} = 0$. Додатний коефіцієнт $\frac{dT_c}{dp}$ для кристалу $\text{CuInP}_2(\text{Se}_{0,7}\text{S}_{0,3})_6$, у відповідності із формулою (1), можна пояснити зменшенням об'єму в точці ФП при пониженні температури. Таким чином, поблизу $x = 0,75$ має місце очевидно зміна знаку величини ΔV при ФП.

Відомо, що під дією тиску температура Кюрі сегнетоелектриків і антисегнетоелектриків може зростати або зменшуватися в залежності від особливостей механіз-

му впорядкування при ФП [11]. Для сегнетоелектриків типу зміщення, у яких ФП зв'язаний із конденсацією м'якої моди в центрі зони Бріллюєна ($\vec{q} = 0$, $\vec{q}$ – хвильовий вектор фонона), наприклад BaTiO_3 , баричний коефіцієнт зсуву температури Кюрі є від'ємний. Це слідує із того, що квадрат частоти м'якої моди в парафазі лінійно залежить від T

$$\omega_m^2 = K(T - T_c), \quad (2)$$

де K – додатна постійна. З іншої сторони, ефективна силова постійна гілки «критичного» решіткового коливання, яка є пропорційною ω_m^2 , залежить від балансу вкладів короткодійних повертаючих сил $F_{кор}$ та далекодійних сил дипольної взаємодії $F_{дал}$:

$$\omega_m^2 \sim (F_{кор} - F_{дал}). \quad (3)$$

Під впливом гідростатичного тиску обидва вклади зростають, однак $F_{кор}$ збільшується швидше ніж $F_{дал}$, що призводить до зростання ω_m^2 , і, відповідно, до зменшення T_c . Іншими словами, сили близькодії грають для стійкості кристалічної решітки стабілізуючу, а сили далекодії – дестабілізуючу роль

Якщо ФП зв'язаний з конденсацією м'якої моди на межі зони Бріллюєна ($\vec{q} \neq 0$) і супроводжується зміною числа атомів в елементарній комірці, наприклад, в анти-сегнетоелектрику SrTiO_3 , то коефіцієнт dT_c/dp є додатний. Як показали розрахунки, в цьому випадку роль сил коротко- і далекодії для стійкості кристалічної решітки міняється місцями: сили далекодії грають стабілізуючу, а сили короткодії дестабілізуючу роль [12].

Для кристалів з ФП типу лад-безлад, де мають місце процеси впорядкування частинок між кількома положеннями рівноваги, температура Кюрі визначається співвідношенням двох констант Q та J_0 , які входять в гамільтоніан взаємодії ізингівського типу. Для T_c має місце співвідношення [13]

$$T_c = \frac{2J_0}{k_B} \frac{Q/J_0}{\ln \frac{Q/J_0 + 1}{Q/J_0 - 1}}, \quad (4)$$

де Q – константа тунелювання, J_0 – константа взаємодії псевдоспінів, k_B – стала Больцмана. Із (4) слідує, що при збільшенні тунелювання T_c зменшується, і при $Q/J_0 \rightarrow 1$ $T_c \rightarrow 0$. Якщо тунелювання незначне, то ФП реалізується при досить низьких температурах, а у відсутність тунелювання температура ФП визначається за умови $k_B \cdot T_c = J_0$, тобто $T_c \neq 0$, якщо між частинками, які впорядковуються є яка-небудь взаємодія ($J_0 \neq 0$). Як очевидно, під впливом тиску в формулі (4) можуть змінюватися обидві константи: Q та J_0 .

Описаний підхід для пояснення баричного зсуву температури Кюрі знайшов підтвердження на прикладі сегнетоелектриків з водневими зв'язками, зокрема KN_2PO_4 , де експериментально було встановлено, що під дією тиску температура ФП понижується і $dT_c/dp \rightarrow -\infty$, коли $T_c \rightarrow 0\text{K}$ [14]. Такий характер залежності $T_c(p)$ обумовлений тим, що водневий зв'язок в решітці KDP є найбільш чутливий до тиску, тому під дією останнього має місце спотворення потенціального рельєфу з двома мінімумами із-за зменшення відстані між ними, що призводить до зростання константи Q , і, відповідно, зменшення T_c . В [15] однак було показано, що від'ємний коефіцієнт dT_c/dp в кристалах KDP скоріше зв'язаний із зменшенням J_0 , ніж зростанням Q . Тому, очевидно, пониження температури Кюрі з тиском в кристалах KDP пов'язано із зростанням константи тунелювання Q і (або) зменшенням константи дипольної взаємодії J_0 .

Вище було встановлено, що для кристалів $\text{CuInP}_2\text{Se}_6$ та $\text{CuInP}_2(\text{Se}_{0,9}\text{S}_{0,1})_6$ залежності $T_c(p)$ є нелінійними, а коефіцієнти dT_c/dp від'ємними, як у деяких кристалах з ФП типу зміщення та лад-безлад. Тому можна допустити, що ФП в сегнетинапівпровідникових кристалах $\text{CuInP}_2(\text{Se}_x\text{S}_{1-x})_6$ є переходами змішаного типу: зміщення та лад-безлад. Спусковим

механізмом ФП є впорядкування іонів міді, які вище T_c колективно рухаються в багатоямному потенціалі перпендикулярно шарам кристалу, що підтверджується зокрема стрімким зростанням іонної провідності [16]. Заморожування руху іонів міді призводить до зміщення більш важких іонів індію вздовж полярної осі.

Якщо є правильним висновок щодо типу ФП в досліджених кристалах, то взаємозв'язок між напрямком баричного зсуву температури Кюрі і механізмом ФП якісно можна пояснити в рамках динаміки решітки. Від'ємне значення коефіцієнта $\frac{dT_c}{dp}$ в діапазоні $0,8 \leq x \leq 1,0$ обумовлено

тим, що під впливом тиску $F_{кор}$ зростає значно швидше, ніж $F_{дал}$, як у кристалах з ФП типу зміщення ($\bar{q} = 0$). Рівність нулю коефіцієнта $\frac{dT_c}{dp}$ при $x \approx 0,75$ свідчить

про відсутність ефекту баричного розбалансу вкладу сил коротко- і далекодії в ефективну силову постійну «критичного» решіткового коливання. Додатний коефіцієнт $\frac{dT_c}{dp}$ в $\text{CuInP}_2(\text{Se}_{0,7}\text{S}_{0,3})_6$ зв'язаний з

тим, що роль сил $F_{кор}$ і $F_{дал}$ при ФП міняється місцями, як у кристалах з ФП типу зміщення із зміною числа атомів в елементарній комірці ($\bar{q} \neq 0$). У зв'язку з цим відзначимо, що в [17] була виявлена м'яка мода на краю зони Бріллюена в тригональній фазі та зміна числа атомів в елементарній комірці кристалів $\text{CuInP}_2(\text{Se}_x\text{S}_{1-x})_6$.

Із формули (4) слідує, що в сегнетоелектриках, де ФП обумовлені процесами впорядкування, температуру Кюрі визначають дві конкуруючі сили: сили дипольної взаємодії, що визначаються J_0 , які впорядковують сегнетоактивні іони та індують P_s ; сили, які пов'язані з тунелюванням і характеризуються Q , що забезпечує зростання ступеня безпорядку. В застосуванні до сегнетинапівпровідникових кристалів $\text{CuInP}_2(\text{Se}_x\text{S}_{1-x})_6$ роль фактору, що забезпечує зростання безпорядку, можуть грати процеси, обумовлені іонною провідністю, яка зростає вище T_c [16].

Наявність температури Кюрі при

атмосферному тиску в сегнетоелектрику свідчить про визначальну роль в процесі впорядкування дипольної взаємодії. Але під впливом гідростатичного тиску може змінюватися співвідношення між вищесказаними конкуруючими силами. Якщо при зростанні тиску температура Кюрі понижується, то цей ефект якісно можна пояснити зростанням з тиском ступеня безпорядку і (або) зменшенням дипольної взаємодії. Для оцінки ступеня безпорядку в сегнетинапівпровіднику може бути тангенс кута діелектричних втрат $tg\delta$, який зв'язаний з провідністю.

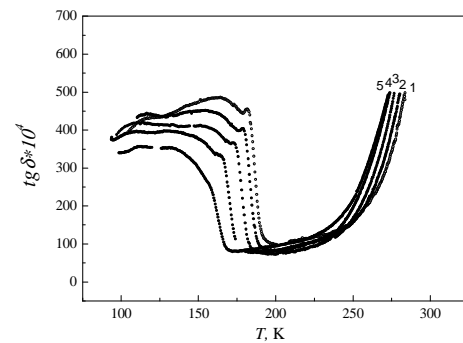

Рис. 3. Температурні залежності $tg\delta$ кристалу $\text{CuInP}_2(\text{Se}_{0,9}\text{S}_{0,1})_6$ при різних величинах гідростатичного тиску. p , ГПа: 1-0,0001; 2-0,075; 3-0,175; 4-0,275; 5-0,375.

На рис. 3 представлена температурна залежність $tg\delta$ на частоті 1МГц кристалу $\text{CuInP}_2(\text{Se}_{0,9}\text{S}_{0,1})_6$ при різних значеннях гідростатичного тиску. Видно, що в області ФП при різних тисках, має місце стрімка зміна величини $tg\delta$, що очевидно свідчить про ФП першого роду. Разом з тим, нижче T_c в залежностях $tg\delta(T)$ є максимуми, які зсуваються в область низьких температур і розмиваються при підвищенні тиску. В парафазі спостерігається зростання величини $tg\delta$, як з підвищенням температури при фіксованих тисках, так і з підвищенням тиску при фіксованих температурах. Аналогічні залежності $tg\delta(p, T)$ є для кристалів $\text{CuInP}_2\text{Se}_6$ та $\text{CuInP}_2(\text{Se}_{0,8}\text{S}_{0,2})_6$. Можна, очевидно, зробити висновок, що від'ємний коефіцієнт $\frac{dT_c}{dp}$ у досліджених кристалах обумовлений зростаючою з тиском роллю ступеня безпорядку у

порівнянні з впорядковуючою дипольною взаємодією. Навпаки, додатний коефіцієнт $\frac{dT_c}{dp}$ в кристалі $\text{CuInP}_2(\text{Se}_{0,7}\text{S}_{0,3})_6$ зв'язаний очевидно із відносним зростанням з тиском дипольної взаємодії.

Висновки

В кристалах твердих розчинів $\text{CuInP}_2(\text{Se}_x\text{S}_{1-x})_6$ в діапазоні $0,7 \leq x \leq 1,0$ мають місце при $p=p_{\text{атм}}$ сегнетоелектричні ФП першого роду, які супроводжуються аномалією діелектричної проникності ϵ і діелектричних втрат $tg\delta$. При ізовалентній заміні атомів $\text{Se} \rightarrow \text{S}$ точка Кюрі зсувається при фіксованих тисках в область низьких температур. Для кристалів з $x=0,8$; $0,9$; та $1,0$ баричний коефіцієнт зсуву температури Кюрі є від'ємний, а для

кристалу з $x=0,7$ – додатний. З аналізу фазової p, T, x -діаграми зроблено висновок, що сегнетоелектричний ФП в кристалах $\text{CuInP}_2\text{S}(\text{Se})_6$ являється переходом змішаного типу: зміщення та лад-безлад. Зв'язок між напрямком баричного зсуву температури Кюрі і механізмом ФП досліджених кристалів якісно пояснюється в рамках динаміки решітки, де стійкість кристалічної решітки зв'язана із балансом вкладу сил коротко- і далекодії в ефективну силову постійну гілки «критичного» решіткового коливання. В межах модельних теорій, де передбачається наявність кількох положень рівноваги для структури, яка зазнає впорядкування, баричний зсув температури Кюрі пояснюється співвідношенням двох констант, які входять в гамільтоніан взаємодії ізингівського типу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Pfeiff R. and Kneip R. Quaternary selenodiphosphates (IV): $\text{M}^{\text{I}}\text{M}^{\text{II}}[\text{P}_2\text{Se}_6]$, ($\text{M}^{\text{I}}=\text{Cu}, \text{Ag}$; $\text{M}^{\text{II}}=\text{Cr}, \text{Al}, \text{Ga}, \text{In}$) // *J. Alloys and Compounds*. – 1992. – Vol. 186. – P. 111-133.
2. Cajipe V.B., Ravez J., Maisonneuve V., Simon A., Payen C., Von Der Muhll R., Fischer J.E. Copper ordering in lamellar CuMP_2S_6 ($\text{M}=\text{Cr}, \text{In}$) Transition to an antiferroelectric or ferroelectric phase // *Ferroelectrics*. – 1996. – Vol. 185. – P. 135-138.
3. Bourdon X., Maisonneuve V., Cajipe V.B., Payen C., Ravez J., Fischer J.E. Copper sublattice ordering in layered CuMP_2S_6 ($\text{M}=\text{Cr}, \text{In}$) // *J. Alloys and Compounds*. – 1999. – Vol. 283. – P. 122-127.
4. Maisonneuve V., Cajipe V.B., Simon A., Von Der Muhll R., Ravez J. Ferroelectric ordering in lamellar CuInP_2S_6 // *Phys. Rev.* – 1997. – Vol. 56. – №9. – P. 10860-10868.
5. Vysochanskij Yu.M., Molnar A.A., Gurzan M.I. and Cajipe V.B. Phase transitions in $\text{CuInP}_2(\text{Se}_x\text{S}_{1-x})_6$ layered crystals // *Ferroelectrics*. – 2001. – Vol. 257. – P. 147-154.
6. Simon A., Ravez J., Maisonneuve V., Payen C., Cajipe. Paraelectric-ferroelectric transition in the lamellar thiophosphate CuInP_2S_6 // *Chem. Mater.* – 1994. – Vol. 6, №9. – P. 1575-1580.
7. Vysochanskij Yu., Beley L., Perechinskij S., Gurzan M.I., Molnar A., Mykajlo O., Tovt V., Stephanovich V. Phase transition and disordering effect in $\text{CuInP}_2\text{S}(\text{Se})_6$ layered ferroelectrics // *Ferroelectrics*. – 2004. – Vol. 298. – P. 361-366.
8. Біганич В.Ю., Куриця І.Ю., Шуста В.С., Герзанич О.І. Фазові переходи в кристалах $\text{CuInP}_2(\text{Se}_x\text{S}_{1-x})_6$ ($0 \leq x \leq 0,3$) при всебічному стисненні та p, T, x -діаграма // *Науковий вісник УжНУ. Серія Фізика*. – 2010. – №27. – С. 21-28.
9. Guranich P.P., Shusta V.S., Gerzanic E.I., Slivka A.G., Kuritca I.Yu. and Gomonnaj O.O. Influence of hydrostatic pressure on the dielectric properties of CuInP_2S_6 and $\text{CuInP}_2\text{Se}_6$ layered crystals // *Journal of Physics: Conference Series*. – 2007. – Vol. 79. – №1. – P. 1-4.
10. Герзанич О.І. Сегнетоелектрики групи $A_2^{\text{IV}}B_2^{\text{V}}C_6^{\text{VI}}$ під впливом високого

- тиску. – Львів: Видавець Сорока Т.Б., 2008. – 124 с.
11. Блинц Р, Жекш Б. Сегнетоэлектрики и антисегнетоэлектрики. Динамика решетки: Перев. с англ. / Под ред. Л.А. Шувалова. – Москва: Мир, 1975. – 398 с.
  12. Samara G.A. Vanishing of the ferroelectricity in displacive and hydrogen-bond ferroelectrics at high pressure // *Ferroelectrics*. – 1974. – Vol. 7, №1-4. – P. 221-224.
  13. Струков Б.А., Леванюк А.П. Физические основы сегнетоэлектрических явлений в кристаллах. – Москва: Наука, 1983. – 240 с.
  14. Samara G.A. Vanishing of the ferroelectric and antiferroelectric states in KH_2PO_4 type crystals at high pressure // *Phys.Rev.Lett.* – 1971. – Vol. 27, №2. – P. 103-106.
  15. Peercy P.S. Effect deuteration on the coupled modes in KH_2PO_4 // *Phys. Rev. B*. – 1976. – V. 13, №9. – P. 3945-3947.
  16. Майор Н.М., Вrabель В.Т., Приц И.П., Корда Н.Ф., Гурзан М.И., Высочанский Ю.М. Диэлектрические свойства твердых растворов $\text{CuInP}_2(\text{Se}_x\text{S}_{1-x})_6$ // *Физика твердого тела*. – 2005. – Том 47. – №9. – С. 1670-1675.
  17. Белей Л.М., Стефанович В.О., Гурман М.И., Приц И.П., Высочанский Ю.М. Фононные спектры кристаллов $\text{CuInP}_2\text{S}(\text{Se})_6$ // *Науковий вісник УжНУ. Серія Фізика*. – 2006. – №19. – С. 37-43.

Стаття надійшла до редакції 04.05.2012

V.Yu. Bihanich, E.I. Gerzanich

Uzhhorod National University, 88000, Uzhhorod, Voloshin Str., 54

PHASE p , T , x -DIAGRAM AND INVERSION OF THE SIGN OF PRESSURE INDUCED SHIFT OF CURIE TEMPERATURE IN FERRIELECTRICS $\text{CuInP}_2(\text{Se}_x\text{S}_{1-x})_6$

On the base of pressure and temperature investigations of dielectric properties of $\text{CuInP}_2(\text{Se}_x\text{S}_{1-x})_6$ ferrielectrics ($0,7 \leq x \leq 1,0$) a p , T , x -diagram is constructed. An inversion of the sign of pressure coefficient of the Curie point shift at $x = 0,75$ is obtained.

Key words: ferrielectrics, hydrostatic pressure, phase transitions.

В.Ю. Биганич, Е.И. Герзанич

Ужгородский национальный университет, 88000, Ужгород ул. Волошина, 54

ФАЗОВАЯ p , T , x -ДИАГРАММА И ИНВЕРСИЯ ЗНАКА БАРИЧЕСКОГО КОЭФИЦИЕНТА СМЕЩЕНИЯ ТЕМПЕРАТУРЫ КЮРИ В СЕГНЕТИЭЛЕКТРИКАХ $\text{CuInP}_2(\text{Se}_x\text{S}_{1-x})_6$

На основании барических и температурных исследований диэлектрических свойств сегнетиэлектриков $\text{CuInP}_2(\text{Se}_x\text{S}_{1-x})_6$ в диапазоне ($0,7 \leq x \leq 1,0$) построена фазовая p , T , x -диаграмма. Установлено, что вблизи $x = 0,75$ имеет место инверсия знака коэффициента барического сдвига температуры Кюри.

Ключевые слова: сегнетиэлектрики, гидростатическое давление, фазовые переходы.